

נושא במקד - המאבק לתחיית העברית ולהנחלתה, לרגל מאה שנים ל'מלחמת השפות'

האם העברית לשון בסיכון?

(פרק מבוא לספר 'לשונות היהודים')

ברנרד דב ספולסקי

הלימוד בבית הספר הוא אחד התחומים המשמעותיים ביותר המשפיעים על אובדן לשון או על שימורה. הצעד החשוב ביותר להחייאת העברית הייתה ההחלטה שקיבלו עולים דוברי יידיש, להחליף את היידיש של ה'חדרים' ואת הצרפתית, שהייתה שפת בתי הספר שתמכה בהם משפחת רוטשילד, בעברית. העברית הישראלית החדשה דומיננטית כיום בארץ; היא שפה נורמלית ואינה סובלת מבעיות מיוחדות. אם ניתן דעתנו על מספרים בלבד, הרי שעם חמישה או שישה מיליון דוברים כיום, דומה שהעברית מצב בטוח למדי בישראל.

העברית חיה ומרגישה היטב, תודה

כאשר נודע לאנשים שאני בלשן, השאלה הראשונה שהם שואלים אותי היא – כמה שפות אני יודע. לאחר שאני מתחמק בהצלחה מן השאלה הזאת, השאלה הבאה תלויה באופי המקום שבו אני נמצא. אם מדובר בכנס העוסק במדיניות לשון, אחת השאלות הראשונות שאנשים שואלים אותי נוגעת להחייאתה של העברית, ומה אני יכול לספר להם על כך באופן שיוכלו להשתמש במידע הזה להתמודדות עם בעיית הסיכון שבה נמצאות לשונות המורשת שלהם. לאחרונה, בניו זילנד, נשאלתי שאלות מן הסוג הזה על ידי מאורים (Māoris), הנאבקים זה ארבעים שנה להחיות שפה שנעלמה משימוש במהירות, ושאלו המסוגלים עדיין לדבר בה הם זקנים ללא דור צעיר שעשוי לבוא על מקומם; ושאלות דומות שמעתי מפי ניואנים (Niueans) שהיגרו לניו זילנד ואינם מדברים עוד את שפת המורשת שלהם.

ברגע שאתה מעריך שפה לא על פי מספר הדוברים שעדיין יש לה אלא על פי הדובר הצעיר ביותר שלה, אתה יודע שהיא נמצאת 'בצרות'. ג'ושוע פישמן, אחד המומחים המובילים בסוציולוגיה של הלשון, מגדיר את השלב הנמוך ביותר של שימור לשון (להוציא מקרים שבהם אין לה עוד דוברים כלל) כמצב שבו היא ידועה רק לזקנים מבודדים שאין להם עם מי לדבר אותה. זו הייתה הבעיה עם לשון האַיִיק (Eyak), לשון שדיברו בה פעם תושבי אלסקה הילידים; כאשר ביקרתי לפני עשרים שנה את מייקל קראוס, בלשן שחקר שפה זו, הוא אמר לי שהוא מכיר רק שתי נשים זקנות היודעות אותה, והן לא דיברו זו עם זו כבר שנים רבות. מאז, הדוברת האחרונה של השפה, מרי סמית ג'ונס, מתה בשנת 2008

מילות מפתח: החייאת לשון, שפות בסכנת הכחדה, שפת בית הספר, יידיש, שפות היהודים, ערבית בישראל, שפת הממשל, אנגלית כשפת האקדמיה

פרופ' דב ברנרד ספולסקי הוא פרופסור אמריטוס בחוג לאנגלית באוניברסיטת בר אילן. היה מורה לשפות בבת ספר תיכוניים ובאוניברסיטאות. כחוקר עסק בבלשנות יישומית והתמחה תחילה בבחינות בלשון. עם הזמן פיתח התעניינות בסוציולוגיית הלינגוויסטיקה, בעוד כיום התעניינותו המרכזית היא במדיניות לשון. בשנים האחרונות פרסם שני ספרים בנושא: Language Policy [מדיניות לשון] ו-Language Management [ניהול לשון]. זה עתה יצא לאור בעריכתו Handbook of Language Policy [מדריך למדיניות לשון].

בגיל 89; אחותה הבכורה מתה בשנות התשעים. לשון האייק החלה להיעלם כאשר חברי השבט החלו לעבור לטלינגיט (Tlingit), לשון שיש לה כיום 300 דוברים בארצות הברית ו-100 בקנדה, שרובם כיום דו-לשוניים באנגלית וטלינגיט. במהלך השנים ליקט קראוס והדפיס תיאורים של האייק ורשימות מילים שלה, וזכה לגמול כאשר הפייע סטודנט צרפתי שניסה ללמוד את השפה לצרכיו שלו. בעצתו של קראוס הוא עוזר עכשיו לאנשים מן השבט המעוניינים בכך ללמוד (שוב) את השפה. בכל העולם כולו דוברים של שפות רבות הנמצאות בסיכון מנסים להחיות את שימושן, וזאת הסיבה שהם שואלים על מה שהם קוראים נס הולדתה מחדש של העברית. אני מספר להם על התנאים המיוחדים שעשו הולדת מחדש זו לאפשרית, ומזהיר אותם עד כמה תהליך כזה הוא קשה. כאשר אני בישראל, אני נשאל שאלה אחרת: האם העברית עצמה בסכנה? האם הגירתם לארץ של מיליון דוברי רוסית עשתה את המשך השימוש בה לפחות סביר? האם כל המילים האנגליות שאנחנו שומעים בעברית משמעם שהעברית מאוימת? ומה לגבי הטלוויזיה דוברת האנגלית, והמחשבים, והאופן שבו ילדים משלבים מילים ומשפטים מן האנגלית בשיחותיהם? וכיצד – כך שאל לאחרונה נשיא האקדמיה ללשון העברית (הארץ, 29 בפברואר 2012) – נוכל למנוע מן האוניברסיטאות להשתמש כל כך הרבה באנגלית ולא לאלץ את הסטודנטים לעשות זאת? וכלום עובדת היות הערבית מוכרת כשפה רשמית בארץ גורעת ממעמדה של העברית? אחרי הכול, כלום לא איבדנו פעם את העברית, במהלך גלות בבל, ופעם נוספת באופן רציני יותר, לאחר הרס בית המקדש בידי הרומאים והיציאה לגלות?

בספר, שמאמר זה הוא פרקו הראשון, בכוונתי לנסות לענות על שאלה זו. תשובתי הפשוטה הראשונה היא שהעברית חיה וחשה בטוב, ואינה מאוימת יותר מכל לשון אחרת של אומה קטנה וחיונית. בשאר חלקיו של פרק זה אבהיר עניין זה על ידי תיאור מה שאני קורא אקולוגיה סוציו-לשונית של ישראל, רשת התקשורת המורכבת שהעברית חולשת עליה תוך שותפות חלקית עם זני לשון (language varieties) רבים אחרים. כדי לעשות זאת, אשתמש במודל המסייע להבנת האופן שבו זני לשון חולקים ביניהם סביבה טבעית ('הביטאטי'). במהלך החקירה אשווה בין מצבה של העברית הישראלית החדשה עם 'זנים לשוניים' אחרים, כמה מהם יציבים וכמה מהם מאוימים.

אך, קודם כול – שתי הגדרות יסוד. תחילה אתייחס למשמעות הרווחת והברורה ביותר מאליה של לשון, כדי לכלול בה את כל הלשונות העשויות להיקרא כך: האנגלית כוללת את כל הזנים שהופיעו בה (כל ה-*Englishes*, כפי שקאכרו [Kachru, 1986] היה כותב), ובכלל זה הזן ההיסטורי שאבד עליו כלח המוכר לנו מאפיס ה-*Beowulf* ומכתבי צ'וסר (Chaucer), והדיאלקטים המודרניים (הטקסני והאירי והאוסטרלי וההודי) המובנים ואולי לא מובנים הדדית לדובריהם. בגישה זו, העברית כוללת את העברית התנ"כית הקלסית, שגם בה חלו שינויים במהלך התקופות (למשל, שיר השירים ומגילת אסתר כתובים בלשון מאוחרת יותר ללשון ספרי הנביאים) ואת צאצאיה המאוחרים – העברית המשנאית (שאני מקבל את הדעה הגורסת שמיוצגת בה לשון מאוחרת, דיבורית יותר, ושאינ היא בגדר לשון מלאכותית של חכמים), ואת הגרסאות של ימי הביניים ותקופת ההשכלה, ואת כל הזנים של העברית הישראלית המודרנית (הכללית או האשכנזית, המזרחית, התימנית, זו של חטיבת 'גולני' או כל זן אחר), על כל השינויים באוצר המילים והדקדוק ותופעות הדיאלקט וההגייה העדתיות והחברתיות המתגלים בהם.

קהילות ודמוגרפיה

כאשר אנחנו מתעניינים בשימור לשון ובאובדן לשון, השאלה הראשונה שצריכה להישאל היא מי משתמש בה. כדי לענות על השאלה בדבר יציבותה הנוכחית של העברית, יסייע לנו אם נבחין בין ישראל – שבה היא הלשון הרשמית והדומיננטית, ותינוקות לומדים אותה כשפתם הראשונה – לתפוצה, שבה העברית מקושרת עם ישראל ועם חינוך יהודי ומנהגי דת, אך הישרדותה תלויה בבתי ספר ובמהגרים מישראל. בישראל עצמה יש כמה קהילות מובחנות זו מזו, שכל אחת מהן כוללת קהילות אחדות קטנות יותר. ההבחנה הראשונה שיש לעשות היא בין יהודים, ערבים וזרים. את היהודים בישראל אפשר לחלק מבחינה סוציו-לינגוויסטית בין ילידי הארץ למהגרים. חלוקה נוספת היא בין קבוצה כללית (חילונים

ודתיים מודרניים) לחרדים, אף כי הדתיים המודרניים והחרדים חולקים ידע ברבדים הישנים יותר של העברית. עוד חלוקה, החוצה את החלוקה הראשונה, היא בין אשכנזים (אלו שהוריהם באו מאירופה) לבין ספרדים (יוצאי ארצות הבלקן) ומזרחיים (שהוריהם חיו בארצות ערב עד שברחו או גורשו משם). המהגרים בישראל מתחלקים מנקודת ראות בלשנית בין אלו הנמצאים כאן זמן רב מספיק כדי ללמוד עברית לבין עולים שהגיעו לארץ רק בשנים האחרונות; בין ילדיהם יש הבדל קריטי בין מי שבאו לפני פחות משש או שבע שנים לבין מי שנמצאים כאן מספר שנים רב יותר. העולים החדשים יחסית בארץ מתחלקים גם לפי ארצות המוצא; הקבוצות העיקריות הן מרוסיה, צרפת, ארצות הברית ואנגליה, וכן דרום אמריקה – שהצטרפו לקבוצות הוותיקות יותר שהגיעו ממזרח אירופה ומארצות ערב. גם את הערבים הישראלים יש לחלק; חלוקה מועילה היא בין תושבי הערים, הנמצאים במגע סדיר עם יהודים או עובדים בעסקים יהודיים, לבין כפריים או אלה הגרים בערים ערביות. שתי תת-קבוצות חשובות הם הבדואים והדרוזים. כמו כן יש בישראל 'זרים' העשויים להיות חוקיים או לא-חוקיים; עובדים זרים מועסקים בדרך כלל בחקלאות או בסיעוד.

נוהגי הלשון של קהילות מובחנות פחות או יותר אלה אינם קשים לניחוש (וטוב שכך, משום שבהיעדר שאלה על הלשון במפקד האוכלוסין הישראלי מאז 1983, ניתן לנחש או להסיק אותם רק ממחקרים ממוקדים קטנים). סביר ביותר שיהודים ילידי ישראל וילדיהם ידברו עברית כשפת אם (השפה שבה דיברו איתם הוריהם בילדותם ובהתבגרותם) וישתמשו בה באופן סדיר. רוב החרדים יודעים עכשיו עברית, אך כמה כיתות של חסידים עדיין משתמשות או מעדיפות את השימוש ביידיש כדרך לבדל את עצמן מהציונים דוברי העברית.

כמה מן העולים המבוגרים יותר עדיין משתמשים בשפות המורשת שלהם, כמו הפולנית, היידיש או צורות שונות של היהודית-ערבית; רובם, עם זאת, דו-לשוניים בעברית ולשון המורשת. יש להניח שעולים שעלו בשנים האחרונות יותר יגלו כשירות רבה יותר בלשונות המורשת שלהם, כגון אנגלית, צרפתית, רוסית, ספרדית ואמהרית, אך ילדיהם מגלים שליטה גוברת והולכת בעברית, ולאחר שש או שבע שנים בישראל רמתם בשפה דומה לזו של ילידי הארץ (ילדי האתיופים הם יוצאים מן הכלל מבחינה זו). ערבים הגרים בערים הערביות ובכפרים נוטים להשתמש בערבית, אך סביר שעם העלייה ברמת ההשכלה או קבלת תעסוקה במגזר הכללי הם יפתחו שליטה בעברית ובמידת-מה גם באנגלית. אלו החיים בערים מעורבות הם בדרך כלל דו-לשוניים בערבית פלסטינאית ועברית, ובבית הספר הם גם למדו ערבית קלסית. עובדים זרים המועסקים בחקלאות יודעים עברית ברמה מזערית כלשהי (מנהלי העבודה שלהם מתפקדים כמתורגמנים) וממשיכים לדבר בשפות האם שלהם, או בלשונות אחרות. אלו המועסקים בסיעוד או במלונות ומסעדות לומדים קצת עברית או קולטים פה ושם משהו מלשון מעסיקיהם.

כמה מגמות כלליות חוצות את החלוקות האלה. נשים ערביות וגברים חרדים אינם מהווים ברובם חלק מכוח העבודה, ועל כן פחות סביר שהם ישלטו בעברית מדוברת (ובכל זאת, חדירת העברית כשפה ראשונה לאוכלוסיה החרדית ניכרת ביותר). הדרוזים והבדואים המשרתים בצבא שולטים בעברית יותר מערבים פלשתינאים אחרים. עולים הנמצאים במגע קרוב עם בני מולדתם (בסביבות דוברות רוסית כמו אשקלון או דוברות צרפתית כמו נתניה או דוברות אנגלית כמו רעננה או בית שמש בחלקים מסוימים שלה או אפרת) צפויים יותר להמשיך לשמור על לשון המורשת שלהם בציבור ובחיים הפרטיים, וכמה מילדיהם ידברו גם הם שפה נוספת שאינה עברית.

אך העברית הישראלית החדשה דומיננטית כיום בארץ; היא שפה נורמלית ואינה סובלת מבעיות מיוחדות. אילו היה לנו מפקד אוכלוסין הנוגע ללשון, היה מתברר שהיא הרווחת ביותר – במרחק רב מן השפות האחרות, כפי שהייתה ב-1983, כאשר העריכו שיש לה 2,166,973 דוברים, בהשוואה ל-667,810 דוברי ערבית פלשתינאית, 199,780 דוברי אנגלית, 189,220 דוברי יידיש, 116,690 דוברי רומנית, 101,065 דוברי רוסית (כמיליון דוברי רוסית נוספים הגיעו בשנות התשעים של המאה העשרים והעשור הראשון של המאה העשרים ואחת ועשו אותה לשפה המדוברת השנייה בתפוצתה אחרי העברית) ו-107,335 דוברי צרפתית. שפות שדוברו בפי פחות מ-100,000 איש לא דווחו. אם ניתן דעתנו על מספרים בלבד, הרי שעם חמישה או שישה מיליון דוברים כיום דומה שהעברית במצב בטוח למדי בישראל.

תחומי השימוש

המספרים הם אפוא מרשימים, אבל דרך נוספת להעריך את יציבותה של לשון היא לבדוק את התחומים שבהם נעשה בה שימוש. ג'ושוע (יהושע) פישמן הוא שהציג תפיסה זו במחקרו החשוב על פרבר פורטו ריקני בארה"ב (Fishman, Cooper & Ma, 1971). לתחום סוציו-לינגוויסטי, הוא קבע, יש שותפים המוגדרים על ידי תפקידיהם, נושאי שיחה ומיקומים טיפוסיים. בנוגע לאוכלוסייה דוברת הספרדית של ניו ג'רזי הוא הגדיר חמישה תחומים משמעותיים. הראשון הוא המשפחה, שבה השותפים הטיפוסיים הם בני המשפחה; השני הוא יחסי ידידות; השלישי – הפולחן הדתי, שבו השותפים הם כמרים וחברי קהילה; הרביעי – חינוך, שבו השותפים הם מורים ותלמידים; והאחרון – תעסוקה. התברר שיש סדירות (או חוקיות) בבחירת השפה על ידי המהגרים במצבים כאלה: בספרדית נעשה שימוש בעיקר בתחומי משפחה ודת, ובאנגלית בתחומי חינוך ותעסוקה. דפוס זה, כך טען פישמן, יצר דיגלוסייה יציבה, מונח שהוא השתמש בו בנוגע לחלוקת הפונקציות בשימוש הלשוני, כמו בקונטרסט הקבוע בין השימוש בגרמנית תקנית לגרמנית שוויצרית בשווייץ, או בין ערבית קלסית לווריאציות המקומיות או בין הצרפתית לקראולית בהאיטי. משמע, בני אדם אינם רק דו-לשוניים אלא גם חיים בחברת דיבור (speech community) שבה יש כללים מסוימים לבחירה בשפה. כאשר אני הולך לדואר בשכונה הירושלמית שלי, אני מצופה לדבר עברית; כאשר אני פוגש תייר, אני מצפה שיפנו אלי באנגלית.

אם ניישם את מודל התחומים לישראל, נמצא שהלשון הרווחת ביותר בשימוש בפי יהודים בבית ובסביבה הקרובה (להוציא עולים זה-מקרוב-באו וכמה חצרות חסידיות) היא עברית. במשפחות של עולים שעדיין נעשה בהן שימוש בלשונות המורשת, הילדים משתמשים יותר ויותר בעברית בשיחות ביניהם ואפילו עם הוריהם. אחד המחקרים (Schwartz, Kozminsky & Leiken, 2009) מדווח שהורים עולים מרוסיה מעדיפים להשתמש ברוסית בשיחה עם ילדיהם, אך רובם מרשים לילדים 'לעבור' בין השפות. הילדים מדווחים שהם משתמשים ברוסית בשיחותיהם עם הוריהם כמחצית הזמן, ועם סביבהם – כל הזמן; רק 10% משתמשים בעברית באופן בלעדי בשיחה עם הוריהם. מעל 40% משתמשים בעברית עם אחיהם ואחיותיהם, ו-70% משתמשים בעברית עם בני גילם שהם חבריהם הטובים ביותר. שולמית קופליוביץ' (Kopeliovich, 2009, 2011) חקרה את התהליך המתרחש אצל משפחות של יהודים מברית המועצות לשעבר שבהן הילדים מביאים את העברית אל המשפחה, וההורים מנסים (בשיעורים שונים של הצלחה) לשכנע את הילדים לשמר את הרוסית שבפיהם. מחקרים קודמים אישרו זאת: למשל קרמר, זיסנוויין, קרן ושרס (Kraemer, Zisenwine, Keren & Schers, 1995) דיווחו שהילדים לומדים מהר יותר מן המבוגרים. במחקר על ילדים של עולים מברית המועצות לשעבר, לוי, שוהמי וספולסקי (Levin, Shohamy & Spolsky, 2003) מצאו שנדרשות לילדים עולים מרוסיה שש עד שבע שנים בישראל כדי להדביק ילדים ילידי הארץ בציוני עברית ואפילו במתמטיקה (משום שיש צורך בקריאת בעיות המנוסחות בעברית). אותו מחקר הראה שלילדיהם של העולים מאתיופיה דרוש מספר שנים רב יותר מלילדיהם של עולים אחרים, כפי שאישרו סטבנס, אולשטיין וגולדצווייג (Stavans, Olshtein & Goldzweig, 2009), המצביעים על כך שלשון הבית והלשון שמשתמשים בה לשיחה עם הילדים נשארת בבתים אלה אמהרית או טיגרינית (אם כי אין בכך כדי להסביר במלואה את בעייתם של ילדיהם של יוצאי אתיופיה). לגבי משפחות חרדיות, באומל מצאה (Baumel, 2002) שרובן דיברו עברית; האמהות דיברו בדרך כלל עם הילדים עברית, אבל בכמה קבוצות חסידיות מטפחים את הדיבור ביידיש: הבנים מתחילים ללמוד יידיש כשהם הולכים ל'חדר', ואת אחיותיהם עשויים ללמד יידיש כמקצוע בבית הספר עצמו. הצרפתית עדיין חשובה לעולים מצפון אפריקה; רבים מהם דוברים אותה, בעוד ילדיהם גדלים כדוברי עברית, אך עשויים להיות מומרצים ללמוד צרפתית בבית הספר (Ben-Rafael, 1994).

לגבי רוב ילדי העולים היהודים, הלחץ החיצוני הראשון לדבר עברית בא מצדם של בני הגיל הגרים בשכנות. מדיניותה של הממשלה לרכז את האתיופים בשכונות משלהם (למעשה, הייתה ההתרכזות הזאת תוצאת ההקצבה המועטה יחסית שקיבלו לצורך שיכון) מסבירה באופן חלקי את איטיות הטמיעה של קבוצה זו. הלחץ החיצוני השני בא מבית הספר; להליכה לגן יש גם כן השפעה חשובה בעניין זה.

'ילדי העולים דוברי הרוסית נחשפים בדרך כלל ללשון השנייה (עברית) ברגע שהם נכנסים לגן בגיל שנתיים או שלוש, והתוצאה הבלתי נמנעת – היא הופכת ללשון הדומיננטית אצלם מבחינה חינוכית וחברתית' (Schwartz & Katzit, 2011). לשם השוואה: אובדן המאורית בניו זילנד ניתן להסבר בחלקו במעבר מקהילות כפריות אל העיר, ובחלקו במאבק שניהלו מורים לילדים בגיל רך לשכנע אימהות מאוריות לדבר עם ילדיהן אנגלית. בשנות השבעים של המאה העשרים היו רק מעט ילדים שגודלו כדוברי מאורית (לפי Benton & Smith, 1982). ואכן, העיור המהיר בקהילות רבות כל כך ברחבי העולם הוא גורם מפתח בהבאת לשונות למצב של סיכון ואובדן; ב־1950 70% מאוכלוסיית העולם הייתה, לפי ההערכה, כפרית, ו־30% עירונית – ב־2050 המספרים האלה יתהפכו קרוב לוודאי על ראשם. יש, עם זאת, סביבות עירוניות בישראל שבהן נשמעות בציבור לשונות שאינן עברית – כך בערים דוברות הערבית ובכפרים של המשולש דוברי הערבית ובחלקים מיפו וחיפה, במרכזי התיישבות של עולים מרוסיה ומאתיופיה, בשכונות שבהן יושבים דוברי אנגלית וצרפתית רבים או במובלעות החרדיות דוברות היידיש. רמת אשכול, שכונה ירושלמית שהוחל בפיתוחה אחרי מלחמת ששת הימים ב־1967, כללה מספר ניכר של עולים דוברי אנגלית, ומחקר שעשו סקבר וקופר עשר שנים לאחר הקמתה (Sekbach & Cooper, 1977) מצא שאף על פי שהנשים שתושאלו בסקר שלהם למדו עברית, כולן השתמשו באנגלית בשיחתן בציבור עם חברות דוברות אנגלית, ושני שלישי השתמשו בה בשיחתן בציבור עם ילדיהן (בבית כמעט כל הזמן השתמשו באנגלית).

אך במחקר אחר שנעשה בשנות השבעים ברחוב המשמש מרכז קניות סמוך למרכז העיר (Rosenblum, Nadel, Cooper & Fishman, 1977) דווח ששלושה רבעים מן השיחות שנשמעו היו בעברית ו־14% היו באנגלית. רוב אלו שהשתמשו באנגלית היו דוברים ילידים (שגדלו בארץ דוברת אנגלית), אבל רק חצי מאלו שהשתמשו בעברית גדלו כדובריה. בעוד שמחקרים אלה מעידים על הסטטוס הגבוה של האנגלית, הם גם מבהירים את הדומיננטיות של העברית, בייחוד אם לוקחים בחשבון שרוב המוכרים שרואיניו במחקר זה היו דוברי יידיש או ערבית (כשפת אם). יש סביבות של מעמד בינוני שבהן הצרפתית נשמעת בפומבי (נתניה לדוגמה), אך רוב דוברי הצרפתית, כפי שהראה בן רפאל (Ben-Rafael, 1994), הם ממוצא צפון אפריקאי; בשכונות שבהן הם גרים אפשר לשמוע זן של צרפתית וערבית-יהודית מרוקאית, במיוחד מפי הקשישים. יש שכונות בתל אביב שבהן אפשר לשמוע יידיש מקשישים, אך בדרך כלל אותם זקנים הם דו־לשוניים ומשתמשים בעברית לשיחה עם קרוביהם. אפשר לשמוע עדיין דיאלקטים של יהודית ערבית מפי קשישים, אך ילדיהם מדברים בדרך כלל זן של עברית ללא אפיונים מיוחדים.

הערבית הפלסטינאית היא כמובן לשון הערים והכפרים הערביים ולשון השכונות הערביות בערים המעורבות, אך יש אצל הערבים התעצמות הדרגתית של השפעת העברית ואפילו של השימוש בה. הפלסטינאים הישראלים (כלומר, היושבים בגבולות 'הקו הירוק') נעשים במהירות דו־לשוניים, תוך שהם שואלים בתחילה מילים עבריות, עוברים לחילופי־שפות (code-switching) מעת לעת ובסופו של דבר מפתחים כשירות דו־לשונית. אין מחקר אנלוגי של הערבית בפי דוברי העברית, אך נראה שהישראלים אינם מרבים ללמוד ערבית במסגרת בית הספר, ואילו אלה שדיברו ערבית לפני עלייתם 'מאבדים' את השפה בהדרגה.

כיתוב השלטים בציבור (מה שקרוי בדרך כלל 'נוף לשוני', אך מתייחס לרוב לנוף עירוני) מספק לעתים קרובות רמז למבנה הסוציו־לינגוויסטי של הסביבה; ועם זאת הוא מושפע ביותר מרמת האוריינות הלשונית של הקהילה, מקיומם של חוקי ממשל (לאומי או מקומי) ומן ההעדפות הפרסומיות של חברות לאומיות ובין לאומיות גדולות. ניידל ופישמן (Nadel & Fishman, 1977) הפנו את תשומת הלב לחדירתה של האנגלית לשלטי המסחר ברחוב המשמש מרכז קניות במערב ירושלים. מחקר על השלטים בעיר העתיקה של ירושלים (Spolsky & Cooper, 1991) הצביע על מורכבות התופעה: שינויים בזהות הלשון (השמטת העברית משלטי רחוב בתקופה הירדנית והוספתה לערבית ולאנגלית אחרי איחודה מחדש של העיר ב־1967) ובסדר השפות (אנגלית, ערבית ואחר כך עברית תחת שלטון המנדט; עברית, ערבית

ואנגלית תחת שלטון ישראל). טרומפר־הכט (Trumper-Hecht, 2009) שרטטה את קווי הפולמוס סביב הערבית בשלטים בנצרת עלית, שהשלטון המקומי רואה בה עיר יהודית (ועל כן עברית), אבל כמה ערבים מקומיים וארגוניהם רואים בה עיר מעורבת. תפיסה זו של שלטים המעידים על קונפליקט (לאומי, עדתי או אחר) מקורה במחקרים שעשו לנדרי ובוריס (Landry & Bourhis, 1997) לגבי הצרפתית בקנדה ובארצות הברית. דוגמה אחרת נותן סלובודה (Sloboda, 2009) המתאר שינויים בשלטים ציבוריים ואת הפונקציות שלהם לאחר התמוטטות האימפריה הסובייטית. חלק חשוב מן המאמץ להחייאה של שפה הוא המרצה להשתמש בשפה זו בשלטים ציבוריים. הסביבה הישראלית היא בראש וראשונה עברית, עם יוצאים מן הכלל בולטים בנוגע לדיבור ולשילוט בשפות אחרות.

האסכול (הליכה לבית הספר) הוא אחד התחומים המשמעותיים ביותר המשפיעים על אובדן לשון או על שימורה, וההחלטה לגבי לשון ההוראה וכן לגבי הלשונות האחרות שילמדו בבית הספר היא מכרעת בחשיבותה. בדרך כלל מתוך התעלמות ממדיניות הגיונית ופשוטה של שימוש השפה בפי הילדים (Walter, 2003, 2008), רוב המקרים של מדיניות לגבי חינוך לשוני לאומי משתמשים בהחלטה כזאת כדי לכוון את נוהגי הלשון ואת התפיסות לגביה. כפי שיוסבר בספר בפרק אחר, הצעד החשוב ביותר להחייאת העברית הייתה ההחלטה שקיבלו עולים דוברי־יידיש, שהגיעו אל ארץ ישראל העות'מאנית בסוף המאה ה־19 והתיישבו במושבות, להחליף את היידיש שהייתה השפה הרגילה ב'חדרים' (וגם השפה השגורה בפי רובם) ואת הצרפתית, שהייתה שפת החינוך בבתי ספר שתמכה בהם משפחת רוטשילד, בעברית. המורים, דוברי יידיש כשפת אם, אבל בעלי ידיעה טובה בעברית של התנ"ך ובעברית־ארמית של התלמוד, נקראו להשתמש בעברית כשפת דיבור על ענייני יום יום ולעודד את תלמידיהם לדבר בה כל הזמן. גישה זו אומצה כמדיניות בית ספרית גם בקיבוצים שנוסדו החל מ־1910 ובמושבות ובערים היהודיות שהתפתחו עם הזמן. במיוחד בלטו בכך בתי הספר של 'חברת עזרה' (Hilfsverein), ארגון חינוכי שנתמך בידי הקהילה היהודית בגרמניה; אלה הפכו למרכזים חדשים להחייאת הלשון ולמודרניזציה שלה. בעוד המערכת החינוכית של החרדים המשיכה להשתמש ביידיש כדי ללמד את חניכיה תלמוד, תוך דחיית הצעה של סר משה מונטיפיורי להכניס למערכת מורה יהודי שומר מצוות ללמד ערבית כדי לאפשר לתלמידים מציאת תעסוקה בבוא היום, בתי הספר הצינוניים לימדו את כל הנושאים ובכל הרמות – בעברית.

משבר התרחש ב־1913 כאשר 'חברת עזרה' הודיעה על תוכניתה להקים מוסד לימוד להשכלה גבוהה, שבו יילמדו המקצועות ההומניים בעברית אך מקצועות המדע – בגרמנית, שהייתה אז שפת המדע הרווחת. תלמידי תיכון ומוריהם הם שהובילו את המחאות וההפגנות הידועות היום בשם 'מלחמת השפות', ומחאותיהם שכנעו את חבר הנאמנים לשנות את החלטתו. במהלך מלחמת העולם הראשונה עודד הקונסול הגרמני, על פי הדיווח, את ההוראה בגרמנית, אולם החילות הבריטיים שמו קץ לכך כשקבעו בהחלטה של הממשל הצבאי שיש להכיר רשמית בעברית כשפתם של בתי הספר היהודיים. תחת שלטון המנדט הבריטי, מערכת החינוך זכתה לתמיכה כספית צנועה בלבד מן הממשל (שבכל רחבי הקיסרות העדיף להשקיע בעיקר בצבא). הממשל הותיר לעדות הערבית והיהודית את המלאכה להקים בתי ספר ולממן אותם (לערבים סיפק בכל זאת בנייני בתי ספר) והסתפק בדרישה משתי המערכות שהאנגלית תילמד בהם כשפה שנייה. כאשר בשנות העשרים נוסדה מערכת ההשכלה הגבוהה, הן האוניברסיטה העברית (תנו דעתכם על השם!) והן הטכניון אימצו כללים הדורשים הוראה, בחינות וכתובות של הסטודנטים בעברית. התוצאה הייתה שעם היווסדה של מדינת ישראל ב־1948, כאשר התקבלה החלטה (המהדהדת את רוח המדיניות של הסכמי ורסיי וחבר הלאומים) להשתמש בערבית ובעברית בבית הספר בהתאם להרכב תלמידיו, היה כבר בישראל נוהג ממוסד של שימוש בעברית מן הגן ועד לאוניברסיטה.

בעיקרו של דבר, כך נהוג עד היום – עם יוצאים מן הכלל זניחים. בעוד אומות רבות בעלות שפות מודרניות המדוברות תקופה ארוכה יותר ושקהל דובריהן גדול יותר מוצאות להכרחי לנהל את החינוך בשלבי המתקדמים בלשונות אחרות – למשל, צרפתית היא עדיין לשון בתי הספר התיכוניים בצפון

אפריקה, ואוניברסיטאות רבות מלמדות באנגלית (Ammon, 2001) – כמעט כל ההרצאות ועבודות הסטודנטים באוניברסיטאות הישראליות (להוציא בכמה חוגים בשפות זרות) הן בעברית, על אף ששסטודנטים בקורסים מתקדמים נדרשים לקרוא חומר באנגלית, אבל במדעי הטבע נעשה, עם זאת, מקובל יותר ויותר לדרוש מהתלמידים להגיש עבודות באנגלית, בעיקר בשלבי הלימוד המתקדמים, לאחרונה התירו האוניברסיטאות באופן רשמי הגשת דוקטורט באנגלית, גם לא ב... החוג לאנגלית (Kheimets & Epstein, 2005; Ram, 2006; Spolsky & Shohamy, 2001). מצפים מהמרצים לפרסם ולהשתתף בוועידות הנערכות בשפות בינלאומיות, ומן הסטודנטים – לפתח יכולת קריאה טובה בלשונות אלה, אך בכל רמות ההשכלה במגזר היהודי (להוציא בתי ספר חרדיים שכמה מהם מעדיפים את היידיש, וכמה תוכניות המיועדות לסטודנטים זרים) משתמשים בעברית.

העברית היא כמובן חלק בלתי נפרד מן החיים הדתיים היהודיים, לא רק כלשון הקודש של הפולחן והלימוד אלא גם כלשון הפומבית של דרשות, שיעורים והודעות המושמעים ונמסרים במסגרות הדתיות. רק במקרים יוצאים מן הכלל ונדירים מושמעות דרשות בלשונות העולים, כמו רוסית, אנגלית או צרפתית. גם בקהילה החרדית לשון הפולחן היא עברית (אם כי בהגייה מיוחדת, 'אשכנזית'), אך במקרים רבים לשון ההוראה לבנים היא עדיין יידיש – אמנם במידה פוחתת והולכת. רוב בתי הספר החרדיים לבנות מלמדים יידיש כמקצוע, אך ההוראה בהם היא בעברית. כך יוצא שבקהילה היהודית, החילונית והדתית כאחד, המעמד המקודש והמסורתי של העברית מחזק את ההגמוניה שלה ואת שימורה. אצל המוסלמים, הפולחן והדרשות הם בערבית קוֹרְאָנִית. גם הנוצרים הפלשתינאים משתמשים בדרך כלל בערבית, בייחוד עתה משהתירה הכנסייה הקתולית את השימוש בשפת המקום בתפילות. הקהילות הזעירות של הנוצרים הארמנים והסורים שומרות על הארמנית והסורית (למעשה, ארמית) כלשונות המורשת שלהן.

כידוע, רוב הישראלים, גברים ונשים כאחד, משרתים בין שנתיים לשלוש בצבא, וכך עושים גם הדרוזים ומקצת הבדואים. הערבים הישראלים אינם נדרשים לשרת, והחרדים אינם משרתים ברובם המכריע, מסיבות מורכבות. היו תקופות של עלייה גדולה (שנות החמישים, שנות התשעים) שבהן הייתה לעתים בעיה למפקד בשטח למצוא לשון משותפת עם חלק מִפְּקוּדֵיו, אבל כיום בעיה זו כמעט אינה קיימת. הצבא בוחן את המתגייסים בכשירות בעברית, עקב דרישה לרמת ידע מינימלית לצורך קידום והכשרה מקצועית; הוא גם מספק הוראת עברית לעולים חדשים ולאחרים בעלי אוריינות נמוכה, במטרה להביאם לרמה בסיסית של מסיימי בית ספר יסודי. אמנם צה"ל מטפח גם הכשרה ללשונות אחרות: הוראת ערבית לאנשי מודיעין, ואנגלית לטייסים ולקצינים המיועדים לצאת לחוץ לארץ לאימונים. כשם שהצבא מילא תפקיד מרכזי בהוראת עברית לעולים בימיה הראשונים של המדינה, כך הוא ממשיך כיום לתמוך בשימור השפה.

העברית הישראלית המודרנית מיוצבת גם היטב כלשון מקום העבודה. בחנויות, במסעדות, במפעלים, בבתי חולים ובמשרדים היא הלשון הבלתי־מעורערת, זו שבה אתה פונה לאדם בלתי מוכר, והלשון הראשונה של נותן השירות במענה טלפוני (ערבית היא הלשון השנייה; השימוש ברוסית גובר והולך; האנגלית היא עדיין נדירה למדי). יש יוצאים מן הכלל: כשם שחנויות ומסעדות ברחבי העולם מפרסמות שִׁמְדָּבְרִים כאן אנגלית כדי לעודד מכירה לתיירים, כך נוהגים גם בחברה רב־לשונית כמו ישראל. המוכרים בחנויות מנסים להתאים את עצמם ללשונות לקוחותיהם – כך בשוק שבעיר העתיקה בירושלים (Spolsky & Cooper, 1991) וכך בשווקים באתיופיה (Cooper & Carpenter, 1976). מלצרים ומלצריות וגם נציגי מכירות נבחרים תכופות על בסיס יכולתם להתמודד עם לשונות הלקוחות. בתי החולים מנצלים את הרב־לשוניות של האחיות והרופאים כדי לטפל בחולים שאינם יודעים עברית, או מסתמכים על קרובים יודעי־עברית המלווים את החולים ומתרגמים בשבילם; במחלקות בתי החולים רוסית וערבית נשמעות תכופות מפי הצוות.

בעוד שהעברית נשארה הלשון הדומיננטית בעסקים, יש כמה יוצאים מן הכלל בולטים. עורכי דין למשל מצופים ללמוד אנגלית היטב באוניברסיטה, אך בעיקר אלה העוסקים בחוק בינלאומי ומטפלים בנדל"ן

בשביל לא־ישראלים משתמשים בה בחייהם המקצועיים (Deutsch, 2001). בעסקי הזנק (סטארט־אפ) בתחום המחשוב מחשיבים את הידע באנגלית בשל התועלת שבו למכירה ולשיתוף פעולה עם חברות מעבר לים, אך העברית נשארה הלשון המשותפת בעבודה היומיומית. החקלאות היא תחום יוצא דופן אחר, מאחר שהיא כרוכה בהעסקת ערבים ועובדים זרים, אך גם אלו לומדים מעט עברית ממעסיקיהם ומנהליהם.

כל זה משתקף באופן ברור בכלי התקשורת. אף שלישראל יש מספר ניכר של עיתונים בשפות זרות, המיועדים לעולים ולתיירים (יש חמישה ברוסית, שלושה באנגלית, אחד בצרפתית ואחד בגרמנית), העיתונים, יומונים ושבועונים, בעלי התפוצה הגדולה הם בעברית (עשרה בסך הכול; יש גם ארבעה בערבית). גם תחנות הרדיו משדרות בעיקר בעברית, אף שיש חדשות בקצרה המשודרות באופן סדיר בשפות אחרות, וכן יש תוכניות בערבית. מוצגים מחזות בעברית, והספר העברי, כולל הספרות העברית המקורית, ממשיך לפרוח. עניין זה ראוי להדגשה, משום שהיעדרם של פרסומים בכתב בשפה הוא גורם עיכוב עיקרי למאמצים לשנות את מהלך היעלמותן של שפות ולהצילן מסכנה. במקרה של המאורית, למשל – הסופרים המאורים כותבים בעיקר באנגלית, והחומר הכתוב היחיד הניתן להשגה בשפה זו הם טקסטים המיועדים לבית הספר ותרגומים של תקנות ממשלתיות. כך יוצא שהתרבות העברית העשירה מספקת תמיכה לשפה ומאפשרת גם גישה, באמצעות תרגומים, אל הספרות והתרבות הבינלאומיות. אף כל רמות הממשל מנוהלות בעברית. חברי העיריות והמועצות המקומיות כמו גם המחוקקים בכנסת מנהלים את דיוניהם בעברית, על אף שבכנסת יש מדיניות המתירה לחברים ערביים לדבר במליאה בערבית, בתנאי שיודעו על כך מוקדם מספיק כדי שאפשר יהיה לספק מתורגמן. המגעים של האזרחים עם סוכנויות הממשל הם בעברית, אך רובן מספקות שירות טלפון ומחשב גם בערבית וברוסית ובאופן אקראי גם באנגלית. המשטרה ובתי המשפט פועלים בעברית, אך מספקים מתורגמנים כשיש בכך הכרח. החוקים והתקנות מתפרסמים תחילה בעברית, אך זמינים גם תרגומים לאנגלית ולערבית.

סיכום

ראינו אפוא שהעברית מושרשת היטב באקולוגיה הסוציו־לינגוויסטית הישראלית, ונראה שהיא בריאה וחסונה בכל התחומים שנבחנו לעיל. אם ליישם את סולם הסיכון הלשוני (Fishman, 1991), הרי שהיא מדרגת מעבר לרמה הגבוהה ביותר (שלב 1), משום שהממשלה קבעה אותה כלשון רשמית והיא עצמאית מבחינה פוליטית. אין צורך ליצור אותה מחדש מתוך כתבים עתיקים (כמו את הקורניש) או לבסס אותה על דיבורם של מבוגרים מבודדים חברתית (כמקרה שפות רבות הנמצאות בסיכון); דובריה 'משולבים חברתית ופעילים מבחינה אתנו־לשונית' ואינם מעבר לגיל של גידול ילדים (כמקרה המאורים ב־1960 וכמצבם של רוב הדוברים החילונים של היידיש והלדינו ושאר הלשונות היהודיות); נהפוך הוא, מתקיימת בה אוריינות אורלית (oracy) בין־דורית, מאחר שרוב הילדים הגדלים בארץ דוברים אותה אפילו כשהוריהם הם עולים או חרדים; יש אוריינות עברית בבית הספר ובקהילה (עם תרבות חזקה של ספרות עברית – הן עממית והן אינטלקטואלית); ידיעתה נדרשת בחינוך החובה (לערבים כמו ליהודים); היא הלשון הנפוצה ביותר במקומות העבודה; משתמשים בה בשירותי הממשל ובתקשורת ההמונים, וכן בחינוך הגבוה. כל הפרמטרים האלה מציבים אותה הרחק מעבר למקום שבו נמצאות לשונות מאוימות.

אך מה בנוגע למעמד רשמי ולהיותה חולקת מעמד זה עם הערבית? ההיסטוריה בעניין זה ברורה. הממשל הבריטי השתכנע ב־1919, כאשר כונן את שלטונו בארץ ישראל העות'מאנית (שבה הטורקית הייתה לשון הממשל) להוסיף את הערבית ואת העברית לאנגלית האימפריאלית שלו כלשונות רשמיות. כמובן, משמעות הדבר לא הייתה שהפקידים הבריטיים במסגרת המנדט נדרשו לעבוד באחת מן השפות האלה, אלא שבכל עניין שנגע לאוכלוסייה המקומית, החוקים והתקנות פורסמו באחת מן השפות האלה או בשתיהן, וסופקו מתורגמנים לבתי המשפט ולצורך קיום מגע רשמי עם אזרחים דוברי ערבית ועברית. כפי שהוזכר לעיל, ממשלתה הראשונה של ישראל העצמאית השמיטה את האנגלית

מרשימת הלשונות הרשמיות, אך בפועל האנגלית הוסיפה להיות בשימוש בפרסומי תרגומים של חוקים ותקנות. כפי שבקשי טען לאחרונה, שימור הערבית כשפה רשמית לא שינה את מעמדה של העברית, שממשיכה להיות לשון הממשל הדומיננטית ואפילו ההגמונית (השליטה). אין משתמשים בערבית בכנסת אלא במקרים מיוחדים וכשניתנת התראה מוקדמת; מתעלמים מן הדרישה הפורמלית שהיא תהיה לשון שנייה בבתי הספר או שמיישמים זאת כלאחר יד; הכללתה של הערבית בשילוט תלויה בהחלטות מקומיות או באכיפה חוקית לגבי דרכים ראשיות שבהן יש צורך ברור בשלטים כאלה או לגבי שלטי רחוב במרכזים של יישובים ערביים. הערבית מופיעה באופן סמלי על בולים ומטבעות, אך פחות מן העברית והאנגלית. אין אפוא איום ניכר לעין לעברית מהיות הערבית לשון רשמית. אם העברית מאוימת, הרי זה מצד האנגלית, ואולי גם מסיבות 'פנימיות'.

אין בכך דבר מוזר אם נותנים את הדעת לשימוש במונח 'רשמי' לגבי לשונות. הגדרת הוויקיפדיה היא התחלה טובה לדיון כאן: 'לשון רשמית היא לשון שמוענק לה מעמד רשמי מיוחד בארץ מסוימת, במדינה או בשטח שיפוט אחר. בדרך כלל לשונה הרשמית של אומה תהיה זו שמשתמשים בה בתי המשפט, הפרלמנט ורשויות הממשל שלה'. ראוי להצביע על כך שבניו זילנד, המאורית, הלשון המדוברת רק בפי 5% מהאוכלוסייה, וכן שפת הסימנים של קהילת החירשים, הן הלשונות הרשמיות היחידות; אל האנגלית מתייחסים כמובנת מאליה, כמו באנגליה, ארצות הברית ואוסטרליה. באירלנד, העובדה שהאירית נעשתה הלשון הרשמית מאז עצמאותה של המדינה לא חילצה אותה ממעמד של לשון מיעוט, וההגירה הגוברת לאירלנד משמעה שבקרוב יעברו אותה לשונות מהגרים כמו סינית ופולנית. הכללה ברשימה של לשונות רשמיות איננה אפוא ערובה לשימוש ציבורי רווח: לאורדו, שהיא הלשון הרשמית של פקיסטן, יש פחות דוברים ילידיים מכמה לשונות לא-רשמיות במדינה זו. מתברר גם שקביעה של שתי לשונות כרשמיות אינה בהכרח קשורה לדו-לשוניות לאומית או מעודדת אותה. אומות שהן לכאורה דו-לשוניות כמו שוויצריה ובלגיה מתגלות בבדיקה מדוקדקת יותר כחד-לשוניות בחלוקה טריטוריאלית: כל קנטון בשווייץ מחליט על מדיניות הלשון שלו, ואלו שחיים באזורים דוברי גרמנית או צרפתית אינם בקיאים בלשון האחרת יותר מאשר אילו היו הלשונות האלה נחשבות פשוט כזרות. בלגיה מחולקת מעשה-טלאים לאזורים שונים, שבכל אחד מהם צרפתית, הולנדית או גרמנית מותרת או נדרשת; רק בריסל (שהיא למעשה מובלעת דוברת צרפתית בתוך אזור פלמי) היא דו-לשונית באופן רשמי. פינלנד נשארה דו-לשונית באופן רשמי, אבל השוודית (שבעבר הייתה דומיננטית) היא כיום בעיקר אזורית. הדו-לשוניות הרשמית של קנדה הייתה מוצלחת כאמצעי לשכנע את קוויבק, שנעשתה פרנקופונית יותר ויותר לאחר שדוברי אנגלית עזבו אותה, להישאר בקונפדרציה של קנדה, אך לא באמת הצליחה בכינון דו-לשוניות צרפתית-אנגלית מלוא כל הארץ: "שתי הבדידויות" (les deux solitudes) נמשכות. הקביעה של תשע לשונות אפריקניות בחוקה של דרום אפריקה כלשונות רשמיות לצדן של האפריקנס והאנגלית אין בה ערובה לשימוש בהן במישורים שמעבר לשפת הדיבור. קביעת הערבית כשפתה הרשמית של תוניסיה לא הובילה לשימוש בה בחינוך התיכוני.

אין, על כן, סיבה, מלבד אותה חשדנות לאומנית המניעה את תנועת 'האנגלית הרשמית' בארצות הברית לחשוש מפני הספרדית הלא-רשמית, לדאוג שמא מעמדה הרשמי של הערבית מאיים בצורה כלשהי על העברית, לאחר שהתגברה בקלות על אתגרים רציניים יותר כמו האנגלית הגלובלית ומיליון עולים דוברי רוסית.

תשובתי אפוא לאלו ששואלים אותי היא שהעברית איננה בסכנה ואיננה מאוימת בשום צורה, והכללתה בספרו של פישמן על 'לשונות מאוימות' (*Reversing Language Shift, 1991*) הייתה קשורה לא למצבה העכשווי אלא להצלחה ב'היפוך המהלך הלשוני הרגיל' ובהשבת חיוניותה עד כדי הפיכתה ללשון דיבור יומיומית, במודרניזציה שלה ובטיפוחה – כהולם שפה תקנית מודרנית של ארץ רב-לשונית קטנה. בכך היא סיפקה מודל לשפות אחרות.

יש כמובן בעיות ללשון זו. אחת מהן היא הצורך של הישראלים, בדומה לתושבי הארצות האחרות שאינן דוברות אנגלית, ללמוד אנגלית במידה ראויה כך שיוכלו לקיים קשרי מסחר עם ארצות חוץ לרכוש גישה למדע וטכנולוגיות ברמה מתקדמת, לנהל תעשיית תיירות מצליחה ולטייל בחוץ לארץ ולטפח קשרים

עם יהדות התפוצה שאינה דוברת עברית. הבעיה השנייה היא אי ההצלחה המצערת לפתח כשירות בערבית בממדים נרחבים, כמתחייב ממיקומה הגאוגרפי של ישראל במזרח התיכון. הבעיה השלישית היא שעוצמתה האידאולוגית של העברית פעלה וממשיכה לפעול נגד הרב־לשוניות העשירה הטמונה בלשונות המהגרים המרכיבים את האוכלוסייה היהודית בארץ (אם כי היום 'העוצמה האידאולוגית' הזאת די נחלשה ויש הרבה יותר קבלה של 'לשונות היהודים', בעיקר יידיש ולדינו, וסובלנות כלפי הרוסית והאמהרית). ובכל זאת, על אף נטייתה הכללית של העברית להיות מושפעת מלשון גלובלית כמו האנגלית, ועל אף סובלנותה הנינוחה כלפי כמה אפיונים של רב־לשוניות הנמצאים בה, אין סימנים של ממש לאיום הנשקף להמשך קיומה של העברית שנולדה מחדש.

באשר לשאלה: כיצד 'הוחייתה' העברית בהצלחה? אומר כאן במילים אחדות את פתרון התעלומה: העברית מעולם לא הייתה באמת 'מתה'; כמעט תמיד היא מילאה תפקיד מרכזי בין לשונות היהודים הרבות, בעיקר בתפקודה כלשון התפילה, הדרשה, פרשת השבוע והיותה הלשון שלמדו הילדים ב'חדר' – מוסד הלימודים הבסיסי של היהדות המסורתית.

מקורות

Ammon, U. (Ed.). (2001). *The dominance of English as a language of science: effects on other languages and language communities*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.

Baumel, S. D. (2002). *Language policies of ethnic minorities as influenced by social, economic, religious and political concentrates: an examination of Israeli Haredim*. PhD, Bar-Ilan University, Ramat-Gan, Israel.

Ben-Rafael, E. (1994). A sociological paradigm of bilingualism: English, French, Yiddish and Arabic in Israel. *Israel Social Science Research*, 9, 181-206.

Benton, R., & Smith, L. (1982). *Survey of language use in Maori households and communities: a report to participants in the initial investigation 1973-1978*. Wellington: New Zealand Council for Educational Research.

Cooper, R. L., & Carpenter, S. (1976). Language in the market. In M. L. Bender, J. D. Bowen, R. L. Cooper & C. A. Ferguson (Eds.), *Language in Ethiopia*. London: Oxford University Press.

Deutsch, Y. (2001). *English for the legal profession* Ph.D. dissertation, Bar-Ilan University, Ramat-Gan.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift: theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon, England: Multilingual Matters Ltd.

Fishman, J. A., Cooper, R. L., & Ma, R. (1971). *Bilingualism in the barrio*. Bloomington, IN: Research Center for the Language Sciences, Indiana University.

Fishman, J. A., & Herasimchuk, E. (1969). The multiple prediction of phonological variables in a bilingual speech community. *American Anthropologist*, 70, 648-657.

Gumperz, J. J. (1968). The speech community. In D. L. Sills (Ed.), *International Encyclopedia of the Social Sciences* (Vol. 9, pp. 381-386). New York: The Macmillan Company.

Haugen, E. (1971). The ecology of language. *The Linguistic Reporter, Supplement 25*, 19-26.

Haugen, E. (1972a). The ecology of language. In A. Dil (Ed.), *The Ecology of Language: Essays by*

- Einar Haugen (pp. 325-339). Stanford CA: Stanford University Press.
- Haugen, E. (1972b). *The ecology of language: Essays by Einar Haugen, edited by Anwar S. Dil*. Stanford CA: Stanford University Press.
- Herman, S. N. (1961). Explorations in the social psychology of language choice *Human Relations*, 14, 149-164.
- Hymes, D. (1974). *Foundations in sociolinguistics: an ethnographic approach*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Kachru, B. B. (1986). *The alchemy of English: the spread, functions and models of non-native Englishes*. Oxford: Pergamon Institute of English.
- Kheimets, N. G., & Epstein, A. D. (2005). Languages of science in the era of nation-state formation: the Israeli universities and their (non)participation in the revival of Hebrew. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 26(1), 12-36.
- Kopeliovich, S. (2009). *Reversing language shift in the immigrant family: A case study of a Russian-speaking community in Israel*. Saarbrücken, Germany: VDM Verlag Dr Müller.
- Kopeliovich, S. (2011). Family Language Policy: A Case Study of a Russian-Hebrew Bilingual Family: Toward a Theoretical Framework. *Diaspora, Indigenous, and Minority Education*, 4(3), 162-178.
- Kraemer, R., Zisenwine, D., Keren, M. L., & Schers, D. (1995). A study of Jewish adolescent Russian immigrants to Israel: language and identity. *International Journal of the Sociology of Language*, 116, 153-159.
- Labov, W. (1966). *The social stratification of English in New York City*. Washington, DC: Center for Applied Linguistics.
- Landry, R., & Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology*, 16, 23-49.
- Levin, T., Shohamy, E., & Spolsky, B. (2003). Academic achievements of immigrants in schools: Report to the Ministry of Education. Tel Aviv: University of Tel Aviv.
- Nadel, E., & Fishman, J. A. (1977). English in Israel. In J. A. Fishman, R. L. Cooper & A. W. Conrad (Eds.), *The spread of English* (pp. 137-167). Rowley, Mass.: Newbury House Publishers.
- Ram, D. (2006). *Hebrew and English as medium of instruction in Israeli tertiary education: linguistic ideology and practice*. PhD, Bar-Ilan University, Ramat-Gan Israel.
- Rosenbaum, Y., Nadel, E., Cooper, R. L., & Fishman, J. A. (1977). English on Keren Kayemet Street. In J. A. Fishman, R. L. Cooper & A. W. Conrad (Eds.), *The Spread of English* (pp. 179-196). Rowley, MA: Newbury House Publishers.
- Schwartz, M., & Katzir, T. (2011). Depth of lexical knowledge among bilingual children: The impact of schooling. *Reading and Writing*, DOI 10.1007/s11145-011-9308-9.
- Schwartz, M., Kozminsky, E., & Leiken, M. (2009). Socio-linguistic factors in second language lexical knowledge: the case of second-generation children of Russian-Jewish immigrants in Israel. *Language Culture and Curriculum*, 21(1), 14-27.

- Seckbach, F., & Cooper, R. L. (1977). The maintenance of English in Ramat Eshkol. In J. A. Fishman, R. L. Cooper & A. W. Conrad (Eds.), *The spread of English* (pp. 168-178). Rowley, MA: Newbury House Publishers.
- Sloboda, M. (2009). State ideology and linguistic landscape: A comparative analysis of (post) communist Belarus, Czech Republic and Slovakia. In E. Shohamy & D. Gorter (Eds.), *The linguistic landscape: Expanding the scenery* (pp. 173-188). London: Routledge.
- Spolsky, B., & Cooper, R. L. (1991). *The languages of Jerusalem*. Oxford: Clarendon Press.
- Spolsky, B., & Shohamy, E. (2001). The Penetration of English as language of science and technology into the Israeli linguistic repertoire: a preliminary enquiry. In U. Ammon (Ed.), *The dominance of English as Language of Science: Effects on other languages and language communities* (pp. 167-176). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stavans, A., Olshtain, E., & Goldzweig, G. (2009). Parental perceptions of children's literacy and bilingualism: the case of Ethiopian immigrants in Israel. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30 (2), 111-126.
- Suleiman, C. (2011). *Language and Identity in the Israel-Palestine Conflict: The politics of self-perception in the Middle East*. London & New York: I.B. Tauris.
- Trumper-Hecht, N. (2009). Constructing National Identity in Mixed Cities in Israel: Arabic on Signs in the Public Space of Upper Nazareth. In E. Shohamy & D. Gorter (Eds.), *Linguistic Landscape: Expanding the Scenery*. London: Routledge.
- Walter, S. L. (2003). Does language of instruction matter in education? In M. R. Wise, T. N. Headland & R. M. Brend (Eds.), *Language and life: essays in memory of Kenneth L. Pike* (pp. 611-635). Dallas TX: SIL International and the University of Texas at Arlington.
- Walter, S. L. (2008). The language of instruction issue: Framing an empirical perspective. In B. Spolsky & F. M. Hult (Eds.), *Handbook of educational linguistics* (pp. 129-146). Malden MA and Oxford England: Blackwell Publishing.